

⁴ Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том ССХХІІ. Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1990. – С. 71 – 110.

⁵ Українка Леся лист до Павлика Михайла 28.07.1891. – Відділ рукописних фондів і текстології ІЛ ім. Т.Г.Шевченка НАН України, ф.101 Павлик Михайло, спр. 310, арк. 1.

⁶ Там само, спр. 311, арк. 1.

⁷ Там само, спр. 307, арк. 3.

⁸ Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. – К. : Наукова думка, 1977 р., т. 8, с. 9 – 11.

⁹ Українка Леся лист до Павлика Михайла 11-12.05.1895. – ф.101, спр. 330, арк. 2.

¹⁰ Українка Леся лист до Павлика Михайла 8.06.1895. – ф.101, спр. 335, арк. 1.

¹¹ Українка Леся лист до Павлика Михайла 3.03.1891. – ф.101, спр. 307, арк. 1.

¹² Українка Леся лист до Павлика Михайла 9.07.1894. – ф.101, спр. 318, арк. 2.

¹³ Українка Леся лист до Павлика Михайла 9.07.1894. – ф.101, спр. 318, арк. 2.

¹⁴ Українка Леся лист до Павлика Михайла 12.05.1895. – ф.101, спр. 332, арк. 1 – 2.

¹⁵ Українка Леся лист до Павлика Михайла 21.05.1895. – ф.101, спр. 333, арк. 1.

¹⁶ Українка Леся лист до Павлика Михайла 14.02.1891. – ф.101, спр. 306, арк. 2.

¹⁷ Українка Леся лист до Павлика Михайла 3.03.1891. – ф.101, спр. 307, арк. 1.

¹⁸ Українка Леся лист до Павлика Михайла 3.03.1891. – ф.101, спр. 307, арк. 1.

¹⁹ Українка Леся лист до Павлика Михайла 2 – 3.11.1891. – ф.101, спр. 308, арк. 1.

²⁰ Українка Леся лист до Павлика Михайла 11 – 12.05.1895. – ф.101, спр. 330, арк. 2.

²¹ Українка Леся лист до Павлика Михайла 09 – 10.05.1899. – ф.101, спр. 352, арк. 1.

²² Українка Леся лист до Павлика Михайла 07.06.1899. – ф.101, спр. 353, арк. 1.

²³ Українка Леся лист до Павлика Михайла 31.01.1895. – ф.101, спр. 325, арк. 1.

²⁴ Українка Леся лист до Павлика Михайла 27.03.1903. – ф.101, спр. 370, арк. 1.

²⁵ Українка Леся лист до Павлика Михайла 10.04.1903. – ф.101, спр. 371, арк. 1.

²⁶ Українка Леся лист до Павлика Михайла 17.04.1903. – ф.101, спр. 372, арк. 2.

²⁷ Українка Леся лист до Павлика Михайла 01.08.1898. – ф.101, спр. 345, арк.1

²⁸ Українка Леся лист до Павлика Михайла 15.09.1901. – ф.101, спр. 359, арк. 1.

²⁹ Українка Леся лист до Павлика Михайла 15.09.1901. – ф.101, спр. 360, арк. 1.

³⁰ Українка Леся лист до Павлика Михайла 06.03.1903. – ф.101, спр. 368, арк. 1.

**Николай Гуйванюк
(Черновці)**

**Общественно-политическая жизнь
галицких украинцев в XIX – начале XX вв.
глазами Леси Украинки
(по материалам писем к М.Павлику)**

В статье автор прослеживает отношение Леси Украинки и Михаила Павлика к деятельности укра-

инских политических партий Галичины. Выясняет степень их участия в избирательных кампаниях в австрийский парламент и Галицкий сейм. Освещает их отношение к эмансипационным процессам, а также показывает совместную деятельность по упорядочению и публикации научного и творческого наследия Михаила Драгоманова.

Ключевые слова: *Леся Украинка, Михаил Павлик, Михаил Драгоманов, Наталия Кобринская, переписка, Галичина, выборы, агитация.*

**Mykola Huvaniuk
(Chernivtsi)**

**Social and Political Life of Galician Ukrainian
in the Late XIX – Early XX Century
Lesya Ukrainka eyes
(Based on the Letters to M. Pavlik)**

Article author retraces attitude Lesia Ukrainka and Mykhailo Pavlik to Ukrainian political parties of Galicia. Determines the extent of their participation in election processes to the Austrian parliament and the Galician Diet. Highlights of their attitudes to emansypatsiynyh processes, and also shows the common activities of organizing and publishing research and creative heritage Michael Drahomanov.

Key words: *Lesia Ukrainka, Mykhailo Pavlik, Mykhailo Drahomanov Natalia Kobrinska, correspondence, Galicia, election campaigning.*

УДК: 94(477.83)«19»

**Олег Суровцев
(Чернівці)**

**СПОГАДИ БУКОВИНСЬКОГО ЄВРЕЙСТВА –
ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО
У ДОСЛІДЖЕННІ ПОДІЙ ГОЛОКОСТУ**

У статті аналізуються свідчення тих, хто пережив Голокост, які дають змогу зазирнути у такі сфери життя буковинського єврейства до, підчас та після Другої світової війни, які неспроможна висвітлити офіційна історіографія.

Ключові слова: *Голокост, депортація, гетто, «врейська поліція», Трансністрія, антисемітизм.*

Здається, сьогодні про Голокост ми знаємо майже все: катастрофі європейських євреїв у роки Другої світової війни присвячено безліч публікацій. Щорічно в багатьох країнах світу проходять наукові конференції, семінари та дискусії, створено чимало художніх, музичних творів – картини та скульптури, симфонії та ораторії, знято десятки документальних і художніх фільмів. Фонд візуальної історії ШОА – Фонд Стівена Спілберга – зібрав понад 50 тисяч свідчень очевидців, з яких майже 2 тисячі належать буковинським євреям, що пережили Голокост¹.

Перебуваючи у США і працюючи у Меморіальному музеї Голокосту у м.Вашингтон у 2008 р., автор публікації мав можливість прослухати та проаналізувати декілька десятків відео інтерв'ю, які, на наш погляд, є найбільш вдалим та інформативними для глибшого розуміння подій Голокосту у Північній Буковині та на Хотинщині у 1941-1944 роках². Опрацьовуючи спогади, нами було виявлено цікаву тенденцію – майже половина виявлених респондентів вказали, що вони буковинські євреї, проте насправді вони народились на радянській території, яка у роки війни називалась Трансністрією, зокрема у сучасній Вінницькій та Одеській області. Таку ситуацію можна пояснити тим, що значна частина подільських євреїв після 1944 р. масово почали переселятись до Північної Буковини, розуміючи, що прикордонна область дає більші можливості мігрувати на Захід або краще влаштувати своє життя. Цей факт також є додатковим доказом того, що з таборів Трансністрії саме буковинських євреїв повернулось не більше 10 тисяч.

Також важливим джерелом є мемуари, опубліковані Чернівецьким товариством єврейської культури ім. Е.Штейнбарга протягом 1991-1996 років у 5-ох випусках «Вісника» (свідчення в'язнів фашистських таборів-гетто)³. Тут було зібрано більше 1030 особистих письмових спогадів та фотографій. Так, у першому випуску «Вісника», який побачив світ у жовтні 1991 р., опубліковано 39 спогадів з фотографіями їх авторів. Крім того, розпочато друкування переліку прізвищ буковинських євреїв, знищених у 1941-1944 роках. У другому випуску «Вісника», опубліковано декілька архівних документів, де йдеться про утворення гетто в Чернівцях та підсумки депортації буковинських євреїв до Трансністрії. Крім того, з'явився новий розділ «По совісті та людяності», в якому розповідається про людей, які рятували євреїв. У третьому випуску спогади 101 особи поділені на групи по 44 таборах-гетто. Тут же вміщено 156 фотографій в'язнів. В ньому з'явився новий розділ «Архіви розповідають», в якому представлений огляд архівних матеріалів Державного архіву Чернівецької області та список винних у злочинах проти єврейського населення на Буковині. В четвертому випуску «Вісника» опубліковано 510 спогадів, де привертає увагу документ про подвиг чилійського консула в Чернівцях Д.Шимоновича, який врятував від смерті понад 800 польських євреїв, які у 1941-1944 роках проживали в Чернівцях. В ньому була завершена публікація, згідно з документами ДАЧО, 3412 прізвищ вбитих буковинських євреїв. В останньому, п'ятому випуску «Вісника» вміщено матеріали про рух опору чернівецького єврейства, багато документальних свідчень про Голокост в Північній Буковині та на Хотинщині, про депортації в 1941-1942 роках, про тих, хто рятував євреїв, а також включений перелік місць утримання та масового зни-

щення буковинських євреїв. Частина спогадів, зібраних Чернівецьким товариством єврейської культури ім. Е.Штейнбарга, була перевидана Є.Фінкель та М.Вінклером німецькою мовою в 2005 році у Відні⁴.

На наш погляд, досить вдалою стала публікація свідчень буковинців, які пережили Голокост, під назвою «Колись Чернівці були гебрейським містом»⁵. Ці спогади були зібрані влітку 1996 р. на Буковині студентами інституту Східної Європи та Вільного університету в Берліні. Інтерв'ю записувалися на аудіо касети, а згодом перетворювалися на оповідні тексти.

Єврейська громада, з давніх-давен співіснуючи на теренах краю в мирі і злагоді з іншими національними групами, увібрала в себе частину української, польської, румунської та, особливо, німецької культури й охоче ділилася своїми надбаннями з представниками інших націй. За допомогою ділових якостей єврейських представників буковинської промислово-фінансової еліти швидкими темпами розвивалась економіка краю. «Чернівці були одним з найкультурніших міст колишньої Австрійської монархії, вони мало чим відрізнялися від великих європейських міст. До 1940 р. Чернівці за своїм рухом були австрійським містом», – так загадували старі мешканці Чернівців довоєнне життя⁶.

У міжвоєнний період практично в кожному селі Північної Буковини та Хотинщини проживали євреї. Сільський єврей вирізнявся від міського, передусім від чернівецьких мешканців, зовнішнім виглядом, мовою спілкування, рівнем освіти, видами діяльності, фінансовими можливостями. У буковинських селах євреї займались ремеслами, торгівлею, лихварством, тримали крамниці, корчми. Прикладом є спогади Якова Менашеса, який народився 1930 р. у Селятині в родині ветеринара. У Селятині поряд із українцями, поляками, німцями проживало понад 30 єврейських сімей. Відповідно, за спогадами Якова, у його сім'ї розмовляли всіма мовами. З 5 років хлопчик почав ходити до школи (хедер), де одночасно займалось приблизно 20 дітей, а влітку часто підробляв з друзями, обслуговуючи заможних людей, що відпочивали на курорті неподалік від села⁷.

Після Першої світової війни Румунія збільшила свою територію та чисельність населення завдяки розширенню своїх кордонів за рахунок Північної Буковини, Трансільванії, Добруджі, значну частину населення яких складали євреї. Їх присутність в колись практично мононаціональній державі породжувала проблеми у плані створення унітарної держави та, певною мірою, загострювала антисемітські настрої у суспільстві. Єврейство було краще організовано, мало свої представницькі органи та політичні організації, що, зрозуміло, ускладнювало їх взаємини з панівною нацією. Невдоволення від можливих сутичок, прагнення зробити

економіку країни виключно румунською посилювало праворадикальні рухи, програмною ідеологічною складовою яких став антисемітизм.

Під особливою загрозою перебувало професійне та соціальне становище євреїв, що проявлялось у звільненні їх з державної служби чи в ускладненнях при отриманні румунського громадянства. За спогадами Лідії Гарник: «За румунів євреям було важко дістати державну посаду, проте можна було давати приватні уроки і почуватися більш-менш незалежним»⁸. В інших спогадах знаходимо такі слова: «У той час життя було дорогим, оскільки румунам потрібно було давати великі хабарі, щоб дали тобі спокій. Час був нелегким, але ми жили і були вільними»⁹.

При змалюванні міського життя очевидці виділяли передусім як його культурні і освітні можливості, так і економічне процвітання Чернівців. Розповіді про літературні читання та театральні вистави, танцювальні вечори, купівельну спроможність населення, прогулянки і походи створювали яскраву картину міського життя напередодні війни. Насамперед, це спогади тих представників єврейських бюргерських родин, які детально описували культурне життя та свою діяльність і вважали це «гарне життя» типовим для решти населення.

«У нас було чудове життя. Ми мали декілька пляжів (народний пляж «Мамая», «Лідо»). Я завжди там купалась. Це було чудово! Школи були першокласні – ліцей, гімназія, реальна школа. Ми мали кілька театрів. Часто гастролювали заїжджі театральні трупи з Відня, з Берліна, з цілого світу. Життя в Чернівцях було просто чудове! Щоб вивчати медицину і стати добрим лікарем заможні євреї їхали вчитися до Відня. Взагалі значна частина єврейського населення часто їздила до Відня»¹⁰. Ріа Гольд теж згадувала, що раз на рік її мати їздила купувати до Відня одяг, але вона зауважувала: «На Рінгплац, що зветься сьогодні Центральною площею, було чимало великих крамниць, наприклад, «Горн», «Леон Кьоніг», «Герман» та «Біанович». Всі вони належали єврейським комерсантам..., там продавались іноземні товари, яких не було в румунських крамницях. Всі вони приходили з-за кордону, з Німеччини, Франції, Італії, Бельгії, Голландії»¹¹.

Євреї, які досить рано були змушені розпочати трудову діяльність, щоб підтримувати свої родини матеріально, також описували Чернівці як квітуче місто. Однак їхній спосіб життя не давав їм змоги брати участь у культурних розвагах: «Я не міг займатися спортом або ходити на танці, оскільки я працював і в мене не було часу на це. На фабриці треба було працювати. Часу на розваги не залишалось. Діти з багатих родин – вони займалися спортом і всім таким іншим. А нам доводилось працювати увесь час. Мої батьки нерідко брали свою фабричну роботу додому, щоб, як кажуть, заробити собі на кращий прожиток»¹². За словами

Йосифа Бурга: «У Чернівцях були, як і скрізь, суперечності між багатими та бідними євреями, але потрібно сказати, що багаті давали чимало на філантропічні цілі, вони великодушно утримували школи та благодійні установи. Адже єврейська громада була автономною і мала власні кошти.»¹³.

Як до, так і після 1918 р., Чернівці були містом, де німецька мова, попри всі розбіжності, виконувала інтеграційну роль. У Чернівцях пишались німецькою культурою, молодь виховувалася у традиціях німецької культури. Більшість чернівецьких євреїв мали німецькі або австрійські імена: Ервін, Карл, Франц та інші. Як писав Георг Дроздовський, «саме завдяки їм [євреям] місто аж до самого замикання брами зберегло свій німецький характер. Без єврейських лікарів, адвокатів, комерсантів та промисловців німецький театр і загалом німецька культурна сцена були б неможливі. Для гастролей і концертів не було б тоді фінансової бази. Всі газети, за винятком національної «Deutsche Tagespost», очолювалися єврейськими редакторами, незалежно від того, як вони називалися – «Allgemeine Zeitung», «Czernowitzer Morgenblatt» чи «Vorwärts», і всі книги, які завозилися в край, – як давніші, так і новинки, – потрапляли до нас завдяки євреям, за винятком книгарні Мюльдорфа та Енгеля, колишньої Пардіні. Більшість євреїв у домашньому вжитку використовували їдиш, від якого шляхетні родини по можливості дистанціювалися. Цією мовою можна було досягти високих духовних злетів у віршах, піснях, прозі і, насамперед, у театрі. Хто виявляв до цієї мови зацікавленість, міг натрапити у Чернівцях на вислови високого поцінування. На вистави зарубіжного театру «Wilnaer» (єврейська акторська група із Вільно) приходило безліч глядачів, які не були євреями. Цікаво, що ці гастролі відбувалися у «Німецькому домі», сцена якого була обмальована фресковим живописом германських фігур»¹⁴.

Радикальним обмеженням, яке з'явилося в цей час, стала вимога розмовляти лише румунською мовою. За словами Рії Гольд, «після того, як Чернівці були захоплені румунами, по місту ходив офіцер з нагайкою і, почувши, що хтось розмовляє по-німецьки або на їдиші, відразу пускав її в хід. На стінах будинків були порозклеювані плакати з надписом: «Розмовляйте тільки по-румунськи!» Румунські жандарми, перевдягнуті в цивільне, лупцювали нас просто на вулиці своїми гумовими кийками, якщо ми (євреї) забували про це»¹⁵.

Хвиля антисемітизму не могла не зачепити приватного життя населення регіону. Одна з найстаріших на сьогодні мешканок Чернівців, пані Роза Цикерман пригадувала: «Починаючи з 1933 року німецькі товаришки, з якими ми були разом з самого дитинства аж до університету, почали потрохи віддалятися, можливо, з страху, що постраждають, якщо підтримуватимуть дружбу з євреями»¹⁶. Георг Дроздовський згадував: «Люди жили разом,

поряд один з одним і взаєморозуміння втратили лише тоді, коли на заході стався переворот. Німецький характер міста зник, бо єврейське населення більше не брало участі у його житті»¹⁷.

Подружжя Майслерів згадувало: «Раніше ми дружили в школі з румунськими дітьми, але в останній рік перед війною була вже настільки гнітюча атмосфера, що румунські діти сторонилися нас, не хотіли гратися з нами. Дітей буквально примушували ненавидіти і уникати нас»¹⁸.

Та найгірше було попереду. Те, що подібні репресії, порівняно з пізнішими переслідуваннями, були передднем справжніх, демонструють висловлювання буковинських євреїв, які пережили Голокост: «Так, було важко, але ж ми жили тоді ще, як люди, ми були вільними. До 1941 року ще можна було жити, тоді ми ще, як кажуть, сміялися з усього. Поки ми не потрапили в гетто, ми, мабуть, і не усвідомлювали, що ми євреї. Це було великою помилкою багатьох євреїв»¹⁹.

Напередодні 28 червня 1940 р. багато єврейських громадських діячів, сіоністів, бундівців, представників релігійних, культурних та спортивних організацій, заможні єврейські підприємці, торговці, великі землевласники покинули Північну Буковину і перебрались до Румунії. Зі встановленням радянської влади частина євреїв, яка симпатизувала новій владі, стала активними провідниками комуністичних ідей в житті. Вони брали безпосередню участь у формуванні владних структур, працювали в органах народної освіти, юстиції, соціальної сфери, в промисловості тощо. Разом з тим з перших днів радянські владні структури розпочали наступ на релігійне та громадсько-політичне життя іудеїв.

Ось деякі уривки із спогадів того періоду: «До приходу росіян Чернівці були австрійським містом, були дуже доглянутим містом. І раптом все різко змінилося. Обличчя міста, населення – все змінилося до непізнаванності. Коли прийшли росіяни, вони все зруйнували. Росіяни ніколи нічого не ремонтували. Вони все запустили... Вони «звільнили» нас від усього, тобто вони відібрали у нас все»²⁰. «Советські товариші» та їх місцеві помічники тут же приступили до націоналізації підприємств, банків, магазинів, домоволодінь. Таким чином, більша частина буковинських євреїв – дрібних буржуа – була викинута з їх економічних позицій, а заодно із упоряджених квартир. Колишні власники влаштувалися нічними сторожами, завгоспами, інтендантами, йшли на будь-яку роботу²¹. Це підтверджує у своїх спогадах Ріа Гольд: «Інколи ми півдня стояли за шматочком хліба. В крамницях були повні діжки ікри, але хліба не було. Ми страшенно голодували і були щасливі, коли діставали хоч якийсь харч. Кожен жив для себе. Роботи не було, а гроші втратили свою вартість. Тоді вже ходили рублі, але обміняти леї не було можливості... Гроші, які зберігалися в банку, знецінилися.

Мій батько заплатив перед Різдом за шматок масла чверть мільйона леїв. У той день, коли у місто вступили росіяни, банк закрили: все пропало, все було втрачено»²².

Під час короткочасного радянського панування для багатьох невдоволених буковинців легальним шляхом виїзду за кордон залишався один: через реєстраційну комісію, яка організувала репатріацію етнічних німців у Німеччину в рамках проголошеної Гітлером акції «Додому в Рейх» – (Heim ins Reich). Г.Дроздовський згадував: «Слов'яни і румуни германізувались за ніч, та євреї намагалися удаватися до цього, тому що їхнє існування стало проблематичним. З боку багатьох єврейських сімей Німецькому Червоному Хресту пропонувалося великі суми»²³. За спогадами Р.Вагнера, більшість німецькомовних українців, румунів, євреїв потрапляли до списків переселенців завдяки підпільному центрові із підробки документів, що перебував на сучасній вулиці Руській у Чернівцях²⁴.

Про перші дні румуно-німецької окупації Північної Буковини мешканка м. Глибока В.Люттик згадувала, як до неї прийшла єврейська сім'я (чоловік, дружина, і маленький хлопчик) і попросили сховати їх. Вона відвела їх у підвал, однак через певний час побачила, що перелякані люди повертаються зі словами: «Краще ми підемо, бо вб'ють й вас». Тільки-но вони дійшли до кінця городу, – з'явилися солдати і розстріляли всіх»²⁵.

Події депортації до таборів Трансністрії постраждали євреї описують так: «Коли нас депортовували з чернівецького гетто до Трансністрії, на вокзалі було багато заплаканих дітей, сльози в очах дорослих і, найжахливіше – солдати з багнетами. Дружини румунських офіцерів, які не були чернівчанами, прогулювались по вокзалу і сміялися нам просто в обличчя. З нами раптом почали поводитися не як з людьми, а як з тваринами! Адже ми просто перетворилися на худобу, яку відтак відправляли у Трансністрію»²⁶.

Ось, що згадують люди, які пережили табори Трансністрії: «По дорозі у Трансністрію румуни відібрали у нас всі речі, які ми мали з собою, і повикидали їх з поїздів. Бессарабські селяни потім приходили і підбирали їх. Нас жорстоко били, а під час переправи на поромі через Дністер багатьох кидали просто у воду, і вони втопилися. Під час переправи було також знищено всі наші документи, їх просто викинули в Дністер, і ми раптом стали людьми без будь-яких документів, прав, без будь-чого»²⁷.

Цінними є свідчення лейтенанта Августина Рошке із жандармського легіону м. Роман, якому була доручена евакуація євреїв із Сокирян: «Незважаючи на те, що у нас було достатньо возів, жителі сусідніх сіл, що мали вози, все рівно приходили до колони без викликів, бо знали, що це був хороший спосіб заробити гроші. Румуни платили по 250 лей

за день, але власники возів брали із самих євреїв ще більше: 100 лей з людини, а коли дорога підіймалася вгору, вимагали ще 100 лей... За наказом генштабу ті, хто буде відставати від конвою через безсилля чи хворобу, повинні бути знищені. Мені було наказано посилати за 2-3 дні до відправлення конвоїв сержанта... для підготовки ям приблизно на 100 чоловік в зручних місцях, подалі від сіл, щоб не було чути криків та пострілів... Ями слід було рити через кожні 10 кілометрів, де й збиралися ті, які відставали від колони. Ті, хто навіть не міг дійти до ями, піддавались «АЛЕКСЯНУ» (кодове слово, яке означало страту на місці). Селяни, як вороги, стояли вздовж дороги в очікуванні, що їм щонебудь дістанеться. В першій ямі, що була вже через 5 кілометрів, я залишив приблизно 50-60 осіб, яких охороняли 6 жандармів, і які залишилися там до вечора, а потім всіх стратили. Через дітей, жінок, людей похилого віку колони просувались повільно з великими труднощами та неорганізовано. Приблизно 120 євреїв з першого конвою були захоронені в інших ямах. В кожному із наступних трьох конвоїв ми вбили 120 осіб, ... а всього приблизно 500...»²⁸.

У спогадах буковинських в'язнів, які вижили у Трансністрії, нерідко стверджувалося, що це був румунський план, спрямований на те, щоб більша частина євреїв померла у дорозі: «Нас гнали сотні кілометрів пішки, у грудні без одягу, без їжі, без будь-яких грошей. Привал організували на відкритих місцях, щоб малочисельній охороні зручніше було стежити за нами. Ми повинні були ночувати у свинарниках, корівниках, конюшнях без вікон, дверей, підлоги, а іноді просто на полі чи у лісі. Потім нас знову гнали сотні кілометрів, від одного села до іншого, а потім знову назад, щоби ми якнайшвидше вимерли. Часто, коли на шляху траплялись ліси, гаї, жандарми розстрілювали нас»²⁹. Л. Гарник, одна з тих, що пройшла крізь пекло трансністрійських таборів, згадувала нетиповий зворушливий випадок, який вона бачила в дорозі: «Один молодий німецький солдат, очевидно, австрієць, скупив на базарі весь хліб і все масло, робив бутерброди і роздавав їх єврейським дітям»³⁰.

Депортовані з Північної Буковини та Хотинщини євреї суттєво відрізнялися від місцевих. Вони зберегли риси общинної організації життя, почувалися впевненіше, ніж євреї-подоляни, швидко організували більш-менш пристойне існування, нерідко ставали на чолі гетто та своїми вчинками об'єднували всіх євреїв заради виживання. Проте деколи між одними й другими навіть не було взаєморозуміння та єдності в діях³¹.

В румунських концтаборах і гетто існував дещо інший режим, режим повільної, але неминучої смерті. Я. Галан, побувавши в Трансністрії після її звільнення радянськими військами, писав: «На відміну від німецьких таборів, де люди знищувалися розстрілами, ці (румунські табори) були таборами

повільної смерті. Тут вимирали від холоду, голоду, тифу та кров'яного поносу»³².

Багатьох буковинських євреїв депортували і розселяли в Могилеві-Подільському, в концентраційному таборі, огороженому колючим дротом. Ось що згадують очевидці: «Ми жили в таборі разом з чотирма іншими сім'ями у великій кімнаті. Поступово всі чотири родини померли від тифу»³³. «В Могилеві-Подільському нас привели до однієї хати і поселили дев'ятьох в одну кімнату. Тоді щодня приходили все нові і нові партії депортованих. Тих, які не могли знайти собі помешкання, погнали далі. Нас поселили у Могилеві, а тих, котрі проживали там до нас, погнали далі на Україну... Нас розмістили у підвалах і школах. 6-7 місяців ми спали у великому спортивному залі разом із двадцятьма іншими родинами. Ми самі змайстрували собі ліжка з дощок і так жили. Люди мали у своїх рюкзаках різний одяг та інші речі і все це поступово вимінювалося у селян на харчі. Перший рік ми жили за прикраси. За один перстень можна було виміняти мішок картоплі або мішок муки»³⁴.

В листах до родичів в'язні таборів Трансністрії писали, що «смерть має добрий врожай». Багато людей голодувало та вмирало, дехто божеволів від голоду, але більшість вмирала від хвороб та виснаження. Щоб вижити в таборах, буковинські євреї йшли на базар і продавали свої речі. Одна буханка (один кілограм) коштувала 600-700 лей (20 рублів). Одну німецьку марку обмінювали на 20 рублів. Проте селяни неохоче продавали харчі за гроші, та й у буковинців їх майже не було, більшість вимінювала на одяг, постіль, взуття та мило. Так, одну подушку вимінювали на одну буханку хліба. У листах, які, до речі, писались на їдиші, щоб румуни та німці не могли їх прочитати, часто писали, що «масло і цукор пам'ятають тільки як спогади»³⁵. Деякі євреї жebraли по селах. Взагалі жebraкувати не дозволялось, і якщо когось за цим заставали румуни, він діставав 25 ударів палицею або його розстрілювали³⁶.

Проте декому жилося непогано, оскільки вони отримували листи та гроші від своїх родичів з Румунії або з Буковини. Передача одного листа через румунських офіцерів коштувала євреям від 500 лей³⁷. Більш заможними в концтаборах були євреї з Південної Буковини, які не знали грабунків радянської влади. А відбувалось це так: «добросердні» румунські офіцери, які хотіли нажитися на нещасті буковинських євреїв, діставали списки, які склалися в Чернівцях або в інших містах. Тамтешні родичі посилали гроші, які потім через посередників передавали адресатам³⁸. В спогадах було виявлено неприємну інформацію про багатого єврея в таборі у Джурині, який здавав за гроші кімнати для проживання прибулим євреям з Буковини³⁹.

Євреї, які прибували в Трансністрію з Буковини, відрізнялися від радянських євреїв. У спогадах згадується, що вони були краще одягнуті і мали

ситий вигляд, їм наймали кращі квартири в гетто і вони перебували в привілейованому становищі. Це відбувалося тому, що вони вважалися «своїми», тобто ті, що знали румунську мову, на якій спілкувалися з охоронцями⁴⁰. Проте така ситуація була тимчасовою, згодом до них ставилися як і до інших євреїв. На побутовому рівні в умовах таборів і гетто Трансністрії різниця між буковинськими та радянськими євреями полягала ще й у тому, що буковинці зберігали до 1940 р. свій патріархальний устрій життя, на відміну від радянських євреїв, які були позбавлені його в 1917 р.

Згодом гетто влаштували у Могилеві. Євреям дозволялось жити лише в одній частині міста. Українці могли здавати їм кімнати. Ось як згадує про це Л.Гарник: «Одна проста українська жінка взяла нас до себе в хату, в якій вона мешкала з малою дитиною. Там була лише одна кімната і невеличка кухонька. Вона принесла велике корито, нагріла води і помила мене й батька з ніг до голови. Потім вона уступила нам своє ліжко, а сама спала на якійсь розкладачці, ділячи з нами всі харчі, які вона мала в хаті. Коли в бідолашній скінчилися всі запаси, то вона крала продукти і ділилася з нами. Вона, навіть приймала до себе німецьких солдатів з пов'язаними всіма продуктами, які вони приносили, також ділилась із нами»⁴¹.

Вивчаючи спогади в'язнів таборів Трансністрії, часто виникало питання: як можна було вижити в таких умовах. Тим, кому на той час виповнилося 14-20 років, порівняно швидко адаптувалися до наявних важких обставин. Одні починали торгувати своїми речами або речами померлих, інші знаходили роботу, за рахунок якої, вони могли забезпечити себе і своїх близьких найнеобхіднішим. Багатьох було залучено на допоміжні роботи військового характеру. Ось як очевидець змальовував їх: «Щодня за нами приходили жандарми. Навколо Могилева було багато зруйнованих будинків, і ми повинні були приводити їх в порядок. Ми мушили виходити на роботу щоденно. Взимку багато людей вмирало, і щодня приходило двоє чи троє, які вантажили цих покійників, наче дрова»⁴². В інших спогадах знаходимо таке: «Що нам наказували, те ми й робили. Ми обрізували дерева в садах, згрібали листя, ремонтували будівлі. На відбудові залізничного мосту, який було підірвано, ми працювали три місяці. Ми тягали всіляке залізниччя. Але ми були задоволені, що маємо, що їсти»⁴³.

Крім того, в спогадах зустрічаємо розповіді про різні можливості забезпечити виживання в самому таборі: «Я працював на меблевій фабриці. Кожного дня я щось виносив звідти, скажімо після роботи брав з собою трохи дров. Дрова я продавав за марки і за це купував собі хліба»⁴⁴.

Дехто заробляв собі на кусень хліба, обслуговуючи потреби місцевого та єврейського населення Трансністрії, займалися столярством, шиттям, ремонтом взуття та ін. Так, Ф.Розенблюм згаду-

вав: «Мій брат був добрим шевцем. Його завжди забезпечували роботою, люди приносили йому сала, м'яса, хліба..., так нам вдалося вижити»⁴⁵. А.Розенберг згадувала: «Я мала там швейну машинку, отож перешивала та шила різний одяг. За це мені часом давали трохи кукурудзяної муки»⁴⁶.

Для депортованих євреїв єдиним способом вижити ставала робота. Люди працювали за будь-яку їжу. Розуміючи це, місцеві органи влади широко використовували євреїв на різноманітних роботах. Наприклад, на державній фермі «Рахни» щоденні витрати на утримання одного єврейського робітника становили 1 марку (RKKS). У випадку якщо вартість спожитого за місяць менше 1 RKKS на день, то єврейський робітник повинен був отримати грошову доплату, проте це положення залишалось лише на папері⁴⁷. Для порівняння, сезонним неєврейським робітникам на фермі Рахни платили 60 RKKS на місяць. До того ж робітник отримував щодня: 200 г хліба (70 % просо, 30 % ячмінь); 50 г бобів; 100 г картоплі; 30 г моркви; 70 г капусти⁴⁸.

Багатьох буковинських євреїв від голодної смерті врятували українські селяни⁴⁹. Один з постраждалих згадував: «Ми працювали у селян, котрі мали великий сад, ми допомагали селянам обробляти землю. Кожен раз я приносив з поля дещо поїсти. У такий спосіб я зміг допомогти своїм рідним»⁵⁰. Часто українські селяни залишали євреїв, що втікали з таборів, жити у себе по хатах, разом сідали за стіл і т. д. Це були звичайні працюючі добрі люди, незаражені ідеями антисемітизму.

Часом спостерігались спроби втечі з таборів. Тим, кому це вдалося, вступали у зв'язок із партизанськими групами. Але більшість втікачів зазнавали невдачі. Ось ще один із спогадів: «Перший раз нас втекло четверо, всі з Чернівців. Опівночі, коли вартові вже спали, ми непомітно вислизнули. Але ж ми не знали дороги! Довкола були ліси і поля, і ніхто не знав, куди треба йти. Отже, ми бігли цілу ніч, а вранці опинилися просто перед табором. Ми увійшли так само непомітно, і вранці пішли на роботу... Наступного разу, коли ми спробували знову втекти, нас схопили і привели назад до табору. Ми були ще майже діти, 16-17 років, з опухлими ногами. Нас жорстоко били. Ми благали вбити нас...»⁵¹.

Важливою для розуміння становища табірників є розповідь ув'язнених про охорону табору у Джурині Вінницької обл.: «В тому селі була не тільки румунська і українська, але і єврейська поліція. Єврейська поліція перебувала всередині табору, а українська – ззовні. На загаль, їх було небагато, лише п'ятнадцять або двадцять чоловік. Це були нелюди, за найменшу провину вони жорстоко били чи навіть розстрілювали. Єврейської поліції ми боялися навіть більше, ніж української»⁵².

Колишній в'язень Копайгородського гетто Я.Гільскер згадував: «В січні 1944 року єврейська община за допомогою Червоного Хреста збрала депортованих дітей-сиріт віком до 14 років і виве-

зла у Румунію, а звідти – до Палестини. Декілька днів ми перебували у Могилів-Подільському дитячому будинку, а потім нас відвезли на залізничну станцію. Румунський офіцер складав список дітей. Нас посадили на потяг і відправили у Румунію»⁵³.

Чим ближче наближалась Червона армія, тим реальніше ставала загроза, що в останній момент румуни знищать всіх, хто залишився живим. Окупанти відкрито про це говорили на кожному кроці. Ось що згадує людина, яка перебувала тоді в Балті: «Перед відходом німців із Балти нас змушували вантажити на вокзалі боєприпаси. Коли робота була виконана, людей, і тих, хто не зумів втекти, загнали в будівлю між вокзалом і містом й спалили»⁵⁴. В таборі-гетто міста Бар на початку 1944 року, коли радянські війська наближались до Вінниці, також всіх, хто не встиг втекти, було розстріляно»⁵⁵.

Одна з небагатьох вцілілих буковинських євреїв згадувала, що групу в'язнів гетто із Акмечетки, майже виключно жінок, погнали будувати переправу через річку Буг. Було холодно (березень 1944 р.), напівголі, босі, виснажені жінки, звичайно не могли впоратись із такою важкою роботою. Німецькому генералові, який керував роботами, вказали, що робота босих людей в снігу неминуче приведе до відмороження ніг. На що генерал відповів: «Але ж їх все рівно завтра знищать»⁵⁶.

Про звільнення з трансністрійських таборів більшість буковинських євреїв розповідають досить лаконічно: «Червона армія, яка вигнала румунсько-німецькі війська з Трансністрії, забрала всіх уцілілих у Чернівці, на Буковину». Або інакше: «Спочатку з'явилися партизани, з червоними стрічками, а відтак вже Червона армія. Вона роздавала з автомашин чорний хліб і суп, і для нас це було великим благом.»⁵⁷.

До Чернівців, назад на Буковину, залишки колись могутнього єврейства добирались хто як міг: потягом, автомашиною чи на бронетехніці, підводами небайдужих селян або просто пішки. Наприклад, так зробила Рахель Філін: «Ми вирушили [з табору Мурафа] пішки до Чернівців, це було приблизно 300-400 кілометрів. Я йшла сама. Багато дітей по дорозі назад померло»⁵⁸. В спогадах очевидців майже одностайно зауважувалося, що наприкінці війни Чернівці, центр міста виглядав, майже не зруйнованим»⁵⁹.

Всі більш-менш здорові єврейські хлопці, чоловіки відразу після таборів Трансністрії змушені були вступити до лав Червоної армії і невдовзі відправитись на фронт. Як згадував Г. Коломенко, «нас було звільнено у березні 1944 року, і хлопців, котрих вони [радянські війська] звільнили, відразу забрали в армію. До мене підійшов капітан і спитав, якими мовами я розмовляю. Я відповів, що розмовляю німецькою і румунською мовою. Він забрав мене з собою. Я їм перекладав понад рік. Ми визволяли Румунію, частину Угорщини і Авс-

трію, до Граца»⁶⁰. Переважна більшість євреїв-чоловіків швидко проходила елементарний курс військових навичок і відразу ж відправлялась на фронт. Значна частина загинула, визволяючи Європу від фашизму.

Дехто повернувся у своє рідне місто, село лише після закінчення війни. Вони застали обласний центр, своє рідне село майже не зруйнованим, однак значна частина колишнього населення Буковини, зокрема Чернівців зникла. Тим, хто вижив, край видався чужим: «Чернівці були безлюдними, але центр міста виглядав так само, як і сьогодні. Звичайно, не було більше Темпля, частина внутрішнього міста була зруйнована. Але на загал місто не змінилося. Лише колишніх жителів більше не було... Додому повернулося дуже мало. Це було жахливо – залишитися самому у місті, де ти народився»⁶¹. Типовими є спогади Р. Філін: «Я повернулася додому, одягнута в мішковину, і моїм бажанням було тільки поїсти, помитися і виспатися. Водопровід у Чернівцях після війни функціонував, але упродовж року не було електричного світла»⁶².

Вищевикладений матеріал базується на основі опублікованих в Україні спогадах. Однак цінну інформацію містять спогади, які були зібрані фондом Спілберга, які, на жаль, є недоступними для українських дослідників. Для того, щоб уявити значущість цих матеріалів, наведемо одне з таких свідчень Зіса Меєра 1914 р. народження (с. Банилів)⁶³. Зіс Меєр народився у небагатій сім'ї неписьменного робітника лісопильні. Завершив навчання у Сторожинецькій гімназії, поступив до Чернівецького університету на спеціальність «всесвітня історія». Його брат Наум очолював у Чернівцях сіоністську організацію «Авода». Згодом саме з цієї причини у 1952 р. КДБ переслідували його і, якщо б не смерть Сталіна, він міг би потрапити у в'язницю.

У 30-ті роки Зіс описує складну ситуацію в університетському середовищі: протистояння румунських і єврейських студентів, постійні бійки, одного разу декілька днів румунські студенти демонстративно не пускали євреїв на навчання.

За спогадами Зіса Меєра, 28 червня 1940 р. з літаків розкидали газету «Радянська Буковина», листівки, значна частина євреїв зустрічала з радістю радянську владу, сподіваючись на покращення життя. Проте, коли через тиждень з'явилась значна кількість «росіян», населення Чернівців різко відчуло культурну відсталість, бідність, неохайність цих людей..., дуже грубе ставлення з боку представників радянської влади (Зіс був направлений на роботу вчителем у м. Герца).

Війна між Німеччиною (Румунією) і СРСР застала Зіса з родиною у Чернівцях. В ці дні на вулицях Чернівців можна було побачити офіцерів гестапо, які зупиняли людей на вулицях, перевіряли документи, арештовували. З приходом румунської влади було повідомлено, що всі євреї зобов'язані працювати – Зіс з братом був направлений на бу-

дівництво військового госпіталю, носили «жовту зірку», потрапили до чернівецького гетто, де перебували разом з іншою сім'єю в одній кімнаті.

Зіс Меєр потрапив під депортацію до Трансністрії влітку 1942 року – жандарм дав півгодини на збори, згодом групу євреїв було сконцентровано на площадці поблизу греко-католицької церкви (нинішня вул. Руська), а звідти їх погнали до залізничного вокзалу, повантажили у товарні вагони й після 2 днів шляху (вагони не відкривали) вони потрапили до Трансністрії.

Спочатку всі перебували у корівнику під охороною румунських солдат, вимінюючи останні речі на їжу у місцевих селян. У серпні 1942 р. німецькі офіцери здійснили селекцію здатних до роботи людей і на машинах перевезли їх через р. Буг, де розмістили у трудовому таборі у м. Теплик. Тут існувала зброяна охорона, щоденна перекличка, жінки і чоловіки перебували разом, спали на нарах, працювали 6 днів, неділя був вихідним днем, працювали на німецьку організацію ТОДТ, займалися ремонтом доріг, майстрами працювали переважно українці. Брат Зіса (Наум) був прикріплений до машини, яка возила гравій, він швидко знайшов спільну мову з німцем-водієм і дізнався, що попередню групу євреїв було розстріляно через декілька місяців роботи, бо вони вже не могли ефективно працювати... Кожного тижня приїжджав німецький офіцер (капітан Швезер) і забирав на розстріл тих, хто не міг працювати. Зіс з родиною скористались недільним відпочинком і під час прання на річці втекли, переодягнувшись у селянський одяг. Добралися до м. Бершадь, де кілька місяців переховувалися від «єврейської поліції». Згодом перебрались до невеликого гетто у с. Сумовка, де перебували кілька десятків євреїв майже без охорони. Зіс з родиною прожили там понад рік... У цей період у гетто лише працюючи можливо було вижити. Зіс, наприклад, заробляв обробкою скла. До того ж, згідно зі спогадами, за допомогу партизанам у гетто були здійснені розстріли серед євреїв.

Зіс Меєр повернувся на Буковину пішки. До 1945 року він перебував у м. Сороки, працював у системі освіти (5-6 разів зазнавав допитів), згодом повернувся до м. Герца.

Таким чином, свідчення тих, хто пережив Голокост, дають змогу зазирнути у такі сфери життя буковинського єврейства до, під час та після Другої світової війни, які неспроможна висвітлити офіційна історіографія. Значна частина спогадів буковинського єврейства опублікована за кордоном німецькою, англійською, румунською мовами або на івриті, що робить їх недоступними для широкого використання та дослідження в Україні. Спогади буковинських євреїв за змістом та цінністю є неоднорідними і значно різняться в залежності від соціального походження людини, мовного середовища, рівня освіти, майнового становища та від багатьох суб'єктивних факторів в житті кожного окремо взятого респондента.

¹ ДАЧО (Державний архів Чернівецької області).

² USC Shoah Foundation Institute – <http://vha.usc.edu>

³ Черновицкое общество еврейской культуры им. Е.Штейнбарга. Вестник. Свидетельства очевидцев. – Черновцы, 1991-1996.

⁴ Finkel J., Winkler M. Juden aus Czernowitz Ghetto, Deportation, Vernichtung 1941-1944. Überlebende berichten (Aus dem Russischen von Kateryna Stetsevych). – Wien, 2005. – 142 S.

⁵ Колись Чернівці були гебрейським містом... Свідчення очевидців / Переклад Петра Рикла. – Чернівці: Молодий буковинець, 1998. – 232 с.

⁶ Там само – С. 35-36.

⁷ USC ...

⁸ Колись Чернівці... – С. 35.

⁹ Там само. – С. 11.

¹⁰ Schaary D. The jews of Bukovina between two world wars / Project for the history of the jews in Romania. Book 127. – Tel Aviv: Goldstein-Goren diaspora research center, 2004. – 297 p. – С. 61.

¹¹ Колись Чернівці... – С. 47-48.

¹² Черновицкое общество еврейской культуры... – С. 37.

¹³ Колись Чернівці... – С. 14.

¹⁴ Дроздовський Г. Тоді в Чернівцях і довкола / спогади старого австрійця. – Чернівці: Молодий буковинець, 2001. – С. 47-48.

¹⁵ Колись Чернівці... – С. 51.

¹⁶ Гуггенбергер Г. Єднання та протистояння. Аспекти німецько-єврейських відносин у Чернівцях (друга половина XIX – 1940 р.) // Питання історії України. Збірник наукових статей. – т. 4. – Чернівці: ЧНУ, 2000 р. – С. 291.

¹⁷ Дроздовський Г. Вказ праця. – С. 254.

¹⁸ Колись Чернівці... – С.51.

¹⁹ Дроздовський Г. Вказ праця. – С.93-102.

²⁰ Колись Чернівці... – С.36.

²¹ Штейн І. Через заслання, кров і страх. Доля буковинських євреїв (1751-1944 рр.) // Час. – 1997. – 7 листопада. – С. 8.

²² Колись Чернівці... – С.25.

²³ Дроздовський Г. Вказ праця. – С.241.

²⁴ Осачук С.Д., Заполовський В.М., Холодницький В.Ф. «Додому в Рейх!» Переселення німців з Північної Буковини 1940 року (Матеріали, свідчення, документи). – Чернівці: Золоті литаври, 2004. – С. 69.

²⁵ Черновицкое общество еврейской культуры... – С. 71.

²⁶ Колись Чернівці... – С. 96-100.

²⁷ Там само. – 43.

²⁸ Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941-1944 годах (составитель А.Круглов). – К.: Ин-т Иудаики, 2002. – С. 451.

²⁹ ДАЧО

³⁰ Колись Чернівці... – С. 73 .

³¹ Ofer D. Life in the ghettos of Transnistria // Yad Vashem studies. XXV. – Jerusalem. – 1996. – p. 244-246.

³² Шульмейстер Ю. Гитлеризм и история евреев. – К.: Изд. Полит. Л-ра, 1990. – С. 112.

³³ Колись Чернівці... – С. 20.

³⁴ Там само. – С. 53.

³⁵ Schaary D. Вказ праця. – С. 56-60.

³⁶ ДАЧО

³⁷ ДАЧО. – Ф 653. – Спр. 141. – Арк. 66.

³⁸ Колись Чернівці... – С. 47

³⁹ Shachan A. Burning ice: the ghettos of Transnistria. – New York: Columbia University Press, 1995. – С. 337.

⁴⁰ Сушон Л. Транснистрия в аду. Черная книга о катастрофе в Северном Причерноморье (по воспоминаниям и документам). – Одесса, 1998. – С. 157.

⁴¹ Черновицкое общество еврейской культуры... – С. 29-30.

⁴² ДАЧО. – Ф 653. – Спр. 103. – Арк. 17.

⁴³ Колись Чернівці... – С. 106.

⁴⁴ ДАЧО. – Ф 653. – Спр. 141. – Арк. 20.

⁴⁵ Черновицкое общество еврейской культуры... – С. 63.

⁴⁶ Там само. – С. 58.

⁴⁷ ДАЧО. – Ф 653. – Спр. 191. – Арк. 100.

⁴⁸ ДАЧО. – Ф 653. – Спр. 68. – Арк. 58.

⁴⁹ Черновицкое общество еврейской культуры... – С. 42-43.

⁵⁰ ДАЧО. – Ф 653. Спр. 141. – Арк. 13.

⁵¹ Колись Чернівці... – С.107.

⁵² ДАЧО. – Ф 653. – Спр. 103. – Арк. 11.

⁵³ В огне Катастрофы (Шоа) на Украине. Свидетельства евреев – узников концлагерей и гетто, участников партизанского движения / под. ред.. П.Агмона, И.Маляра. – Кирият-Хаим, (Израиль) 1998. – С. 141.

⁵⁴ Сушон Л. Транснистрия в аду. Черная книга о катастрофе в Северном Причерноморье (по воспоминаниям и документам). – Одесса, 1998. – С. 205.

⁵⁵ Черновицкое общество еврейской культуры... – С.10.

⁵⁶ ДАЧО. – Ф 653. – Спр. 141. Арк. 13.

⁵⁷ Колись Чернівці... – С.107.

⁵⁸ Там само. – С. 67.

⁵⁹ Там само. – С. 83.

⁶⁰ Там само. – С. 45.

⁶¹ Там само. – С. 107-108.

⁶² Там само. – С. 68.

⁶³ ДАЧО.

**Олег Суровцев
(Черновцы)**

Воспоминания буковинского еврейства – важный источник в исследовании событий Голокоста

В статье анализируются свидетельства тех, кто пережил Голокост, которые дают возможность заглянуть в такие сферы жизни буковинского еврейства до, во время и после Второй мировой войны, которые не в состоянии осветить официальная историография.

Ключевые слова: Голокост, депортация, гетто, «еврейская полиция», Транснистрия, антисемитизм.

**Oleg Surovtsev
(Chernivtsi)**

The Memories of Bukovyna Jewishness as Important Source in Holocaust Research

In the article certificates are analysed those, who outlived the Holocaust, which enable to glance in such spheres of life of Bukovyna Jewishness in period of Second World War, which helpless to light up official historiography.

Key words: Holocaust, departure, guetto, «jewish police», Transnistria, antisemitism.

УДК 94(477.43/44) (051)746

**Лілія Іваневич
(Хмельницький)**

**НАРОДНА ВИШИВКА УКРАЇНЦІВ ПОДІЛЛЯ:
НАУКОВА РОЗРОБКА ПРОБЛЕМИ**

На підставі аналізу відомих і маловідомих праць у статті висвітлюється історіографія проблеми дослідження народної вишивки українців Поділля.

Ключові слова: вишивка, українці, Поділля, історіографія, орнамент, техніка виконання, кольорова гама, народний одяг, рушники.

Одним із життєдайних джерел духовності українців є народна вишивка. Вона – відображення певного світогляду, віри у надприродні сили, знань, вмінь, надбань, звичаїв і традицій наших пращурів, рівня їх культурного розвитку, високої майстерності та любові до прекрасного. Вбираючи в себе символіку орнаментів з відповідним філософським змістом, усі вишиті речі були своєрідним оберегом у житті українського народу. Причому такі речі-обереги вишивалися на всі випадки життя, починаючи від народження (сорочка для хрещення, крижмо, рушники), різноманітний як буденний, так і обрядовий одяг, особливо весільне вбрання, й до останніх днів (вишиванка, рушники, хустинки) тощо. А чого варті вишиті рушники, скатертини, фіранки, наволочки, покривала, серветки, простирадла, килими, доріжки тощо. Здається, уся оселя українських селян була вишитою. І кожний регіон України відрізнявся від інших характерними типами орнаментики, техніками та колористикою вишивки. Тому вивчення народної вишивки українців того чи іншого етнографічного району буде актуальним завжди. А оскільки автор статті родом із Поділля, тому й присвячує її саме подільській вишивці.

Історіографія проблеми дослідження вишивки українців Поділля включає в себе монографії, дисертації, навчальні посібники, наукові й науково-популярні статті, нариси та красназвч розвідки. Серед існуючих на сьогоднішній день монографій, що стосуються даного питання, найбільш помітною є монографія кандидата історичних наук Л.Булгакової-Ситник «Подільська народна вишивка» (2005)¹, в якій уперше досліджено народний досвід подільської вишивки у генетичному зв'язку матеріалу і техніки вишивання, топографії вишивки та крою виробів, окремих мотивів і стилістичних особливостей орнаменту. Науковець визначила й охарактеризувала типи подільської вишивки, їх специфічні ознаки та спільні національні риси в контексті традиційної української вишивки. Однак дослідниця в своїй монографії опирається лише на експонати подільських вишивок, що входять до складу колекцій музеїв Львова, Києва та окремих місцевих музеїв. Окрім того, автор